

ВЗАЄМОДІЯ МЕГАСИСТЕМ ЧИННИКІВ ТА НАСЛІДКІВ У ПОРОДЖЕННІ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Бурка Н. А.

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

пр. Берестейський, 37, Київ, Україна

orcid.org/0000-0001-5412-4314

leschenko.nat@gmail.com

Ключові слова: *лінгво-енергетичні дослідження, піраміда Клименюка, прагматична стратегія, підліткова субкультура, підліток.*

У статті в обсязі лінгво-когнітивного міждисциплінарного знання авторкою запропоновано новий підхід до вирішення проблеми обґрунтування часткової наукової картини взаємодії мегасистем чинників та наслідків у породженні особливостей комунікативної поведінки підлітків. Методологія проведеного обґрунтування спирається на понятійно-термінологічний апарат відомої моделі піраміди Клименюка, яка описує духовне буття людини. Показано, що за аналогією до зазначеної моделі необхідним і достатнім для моделювання функціональної мегасистеми чинників породження комунікативної поведінки підлітків має бути її поділ на три такі суперсистеми: прагматичну стратегію, підліткову субкультуру, культуру мікросоціуму, що характеризується багаторівневою ієрархічною структурою елементів та зв'язками між ними. Сформовано узагальнену вербально-графічну модель структури і складу елементів мегасистеми чинників, що впливають на перебіг процесів мислемовлення та миследій підлітка під час його комунікативної поведінки. Наведено стислий опис когнітивного механізму впливу комплексів чинників на особливості перебігу у сфері духовного буття підлітка процесів мислемовлення та миследій, спрямованих на добір ним мовних і немовних засобів комунікативної поведінки. Змодельовано вербальні образи всіх суперсистем, елементи яких беруть безпосередню інформаційну участь у спілкуванні підлітка, відіграючи роль засобів його комунікативної поведінки. Підкреслено, що процеси добору підлітком мовних і немовних засобів комунікативної поведінки завжди є супервентними, тобто такими, у яких комплекси чинників викликають відповідні комплекси наслідків. У висновках зазначено, що викладена лінгво-енергетична картина здатна слугувати методологічним дороговказом для природньо неминучого переведення сучасних досліджень особливостей взаємозв'язку між чинниками і наслідками перебігу когнітивного хаосу синергетичного породження мислемовлення та миследій підлітка у комунікації на рівень відповідних мегаекспериментів та поглибити загальні міждисциплінарні уявлення про специфіку енергетичних феноменів людської комунікації у представників суміжних із лінгвістикою наук.

INTERACTION OF MEGASYSTEMS OF FACTORS AND CONSEQUENCES IN GENERATING PECULIARITIES OF ADOLESCENTS' COMMUNICATION BEHAVIOUR

Burka N. A.

Candidate of Philological Sciences,

*Associate Professor at the Department of the English Language Theory, Practice and Translation
National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

Beresteysky Ave., 37, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0001-5412-4314

leschenko.nat@gmail.com

Key words: *linguistic and energy studies, Klymenyuk's pyramid, pragmatic strategy, adolescent subculture, adolescent.*

In the article, within the scope of linguistic and cognitive interdisciplinary knowledge, the author proposes a new approach to solving the problem of substantiating a partial scientific picture of the interaction of megasystems of factors and consequences in generating the peculiarities of adolescent communication behaviour. The methodology of the substantiation is based on the conceptual and terminological apparatus of the well-known Klymenyuk's pyramid model, which describes the spiritual existence of man. It is shown that, by analogy with the above model, it is necessary and sufficient to model the functional megasystem of factors generating adolescents' communicative behaviour to divide it into three such supersystems: pragmatic strategy, adolescent subculture, micro-society culture, characterized by a multi-level hierarchical structure of elements and links between them. A generalized verbal and graphic model of the structure and composition of the elements of the megasystem of factors influencing the course of the adolescent processes of thought-speech and thought-actions in his/her communicative behaviour has been formed. A brief description of the cognitive mechanism of the influence of complexes of factors on the peculiarities of the course of thought-speech processes and thought-actions in the sphere of the adolescent's spiritual being, aimed at his/her selection of verbal and non-verbal means of communicative behaviour, is given. The verbal images of all supersystems are modelled, the elements of which directly inform the adolescent's communication, playing the role of means of his/her communicative behaviour. It is emphasized that the processes of selection of verbal and non-verbal means of communicative behaviour by an adolescent are always supervenient, that is, those in which complexes of factors cause corresponding complexes of consequences. The article concludes that the presented linguistic and energetic picture can serve as a methodological guide for the naturally inevitable transfer of modern research on the peculiarities of the relationship between the factors and consequences of the cognitive chaos of synergistic generation of thought-speech and thought-actions of an adolescent in communication to the level of relevant mega-experiments and can deepen the general interdisciplinary understanding of the specifics of energy phenomena of human communication by representatives of the sciences related to linguistics.

Постановка проблеми. У процесі реалізації міждисциплінарного наукового пошуку, спрямованого на встановлення загальної системи чинників, здатних впливати на специфіку перебігу комунікативної поведінки підлітків, ми розглядали [Бурка, 2020, 2022–2024; Калита, Бурка, 2022] їх певні автономні системи та уточнювали окремі поняття, необхідні для вичерпного опису всіх

відомих аспектів та механізмів актуалізації феномену підліткового спілкування.

Проведений таким чином аналіз свідчить, що термінологічний апарат, який існує сьогодні у когнітивістиці, є достатнім для вичерпного опису результатів міждисциплінарних лінгво-когнітивних досліджень та придатним для транслявання здобутого лінгвістикою знання у дотичні до неї

психолінгвістичні, соціологічні, педагогічні й фізіологічні науки.

Накопичувана завдяки цьому інформація переконливо свідчила про необхідність моделювання узагальненої наукової картини взаємодії мегасистем чинників та наслідків, здатної охоплювати усі відомі нам зв'язки, що виникають та існують між ними в умовах реальної комунікації підлітків. При цьому стало цілком зрозумілим, що для вичерпного опису шукану модель доцільно будувати за принципом її функціонування. Уявлялося також логічним і те, що зазначений опис матиме сенс лише за умов його чіткого співвіднесення з відповідною моделлю механізму породження комунікативної поведінки підлітків.

Тому **метою** започаткованого нами теоретичного пошуку є обґрунтування узагальненої часткової наукової картини взаємодії мегасистем чинників та наслідків у породженні особливостей комунікативної поведінки підлітків.

Для досягнення мети передбачалася сформульована у вигляді **завдань** теоретичного дослідження така покрокова послідовність виконання логічно-розумових дій:

1 – обґрунтувати структуру і склад елементів мегасистеми чинників породження комунікативної поведінки підлітків;

2 – навести стислий опис когнітивного механізму впливу комплексів чинників на особливості перебігу у сфері духовного буття підлітка процесів мислення та мислєдій, спрямованих на добір ним засобів комунікативної поведінки;

3 – змодельовати вербальні образи інших мегасистем, елементи яких беруть безпосередню інформаційну участь у спілкуванні підлітка та слугують засобами його комунікативної поведінки.

Об'єкт дослідження – процес породження особливостей комунікативної поведінки підлітка; **предметом** є вплив супервентності факторів-причин на актуалізацію комплексів мовних і немовних засобів у мовленні підлітків.

Виклад основного матеріалу. Обґрунтування структури і складу елементів мегасистеми чинників породження комунікативної поведінки підлітків було здійснено нами відповідно до вимог методології когнітивних лінгво-енергетичних досліджень [Калита, Клименюк, 2022], спрямованої на вивчення комунікативних феноменів людського спілкування. Теоретичним базисом пошуку слугували основні концептуальні положення сучасної наукової парадигми енергетики мовлення [Калита, 2016]. Звернемо тут увагу на ґрунтовні принципи, ідеї та положення енергетичної теорії мовлення, на які й спиратимемо протягом подальшого викладу.

Зважаючи на це, почнемо безпосередньо з логіки формування структури шуканої функ-

ціональної мегасистеми чинників породження комунікативної поведінки підлітків. Для цього скористуємось ідеями, закладеними у модель фронтального перетину відомої піраміди Клименюка [Клименюк, 2010, с. 205–211; Тараненко, 2019], суть яких полягає у тому, що у найбільш загальному вигляді будь-яка комунікація може відбуватися, по-перше, лише на ґрунті вибраної підлітком певної прагматичної стратегії, а по-друге, синергетичний саморозвиток когнітивного хаосу, що породжує процеси його мислення та мислєдій, безпосередньо залежить щонайменше від двох параметрів порядку самого хаосу. У загальному випадку роль параметрів порядку (чинників, які здійснюють визначальний вплив на зародження порядку в хаосі) відіграють культура соціуму, у якому формуються особистість підлітка та субкультура певної соціальної групи, членом якої він себе ідентифікує. Виходячи із цього, ми, відповідно до наведеного вище першого завдання, набуваємо підстав стверджувати, що необхідним і достатнім для моделювання функціональної мегасистеми чинників породження комунікативної поведінки підлітків буде її поділ на три такі суперсистеми: прагматична стратегія, підліткова субкультура, культура соціуму.

Для зручності пояснення логіки подальших теоретичних міркувань апелюватимемо до сформульованої нами (рис. 1) умовної моделі впливу чинників породження комунікативної поведінки підлітка на особливості перебігу когнітивних процесів його мислення, що актуалізуються у вигляді відповідних висловлювань та дій.

На рисунку зображено дві автономні мегасистеми. До складу першої входять три суперсистеми чинників, які мають безпосередній вплив на специфіку комунікативної поведінки підлітка та зумовлюють вибір ним мовних і немовних засобів спілкування: 1 – прагматична стратегія (комунікації), 2 – підліткова субкультура, 3 – культура соціуму (у якому формується особистість підлітка). Друга мегасистема, що віддзеркалює особливості духовного буття підлітка, охоплює розмаїття засобів його мовленнєвої поведінки взагалі та мовлення зокрема, також складається з відповідних суперсистем, детальний розгляд структури і елементів яких буде здійснено нами нижче. Нагадаємо, що енергетична взаємодія між зазначеними мегасистемами відбувається в оточуючому середовищі, що породжує реальні умови й обставини комунікації.

Звертаючись до мегасистеми чинників породження комунікативної поведінки підлітка, розглянемо принцип і структуру побудови суперсистеми 1 прагматична стратегія. Із моделі (рис. 1) видно, що вона характеризується багаторівневою ієрархічною структурою елементів та зв'язками між ними.

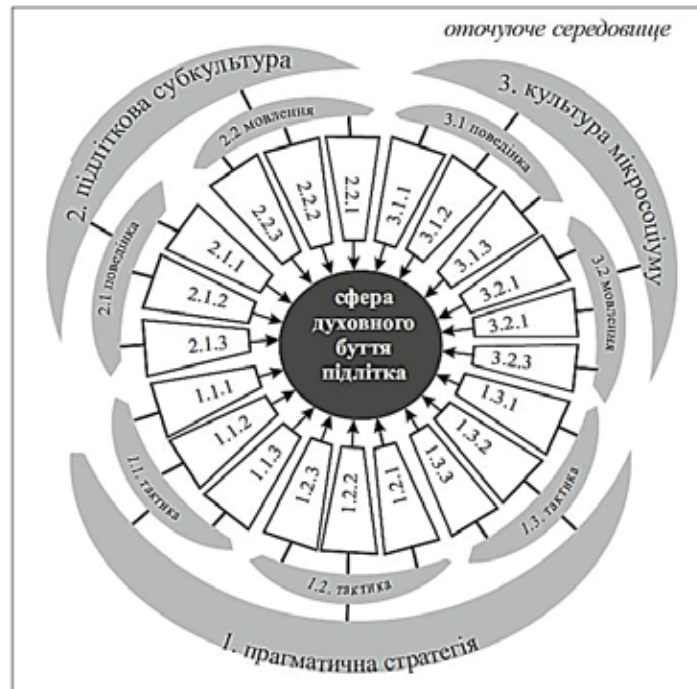

Рис. 1. Модель мегасистеми чинників, що впливають на перебіг процесів мислемовлення та мислелій підлітка під час його комунікативної поведінки

Елементами другого ієрархічного рівня прагматичної стратегії слугують системи тактик 1.1, 1.2, 1.3 і т. д., за допомогою яких вона реалізується. Своєю чергою, кожна тактика поділяється на систему методів її актуалізації. Так, тактика 1.1 може охоплювати методи 1.1.1, 1.1.2, 1.1.3 і т. д. Далі, як це показано у праці [Калита, Клименюк, Тараненко, 2024, с. 60–70], ми набуваємо можливості поділяти кожен систему методів на низку підсистем способів їх уживання (1.1.1.1, 1.1.1.2, 1.1.1.3 і т. д.). Підсистеми способів комунікативної поведінки підлітка також поділяються на дві групи мовних та немовних прийомів їх реалізації. Розглядувана суперсистема чинників завершується шостим ієрархічним рівнем, на якому у ній наведено загальний морфологічний ряд існуючих мовних та немовних засобів реалізації усіх розташованих вище різнорівневих систем.

Для поглиблення уявлень представимо відповідно до рекомендації джерела [Клименюк, 2010, с. 79–81] приклад фрагменту суперсистеми прагматичної стратегії комунікативної поведінки підлітка у її вербальному вигляді таким чином.

1. Прагматична стратегія: 1.1-тактика, 1.2-тактика, 1.3-тактика і т. д.: 1.1.1-метод; 1.1.2-метод; 1.1.3-метод і т. д.; 1.1.1.1-спосіб, 1.1.1.2-спосіб, 1.1.1.3-спосіб і т. д.; 1.1.1.1.1-мовні прийоми, 1.1.1.1.2-немовні прийоми; 1.1.1.1.1.1-мовні засоби, 1.1.1.1.1.2-немовні засоби.

Нагадаємо, що у такому запису кількість цифр у позначенні кожного елемента вказує на ієрархічний рівень його розташування у суперсистемі.

Що стосується формулювань стратегій підліткового спілкування, то у багатьох працях їхні назви досі набувають такого вигляду: 1 – стратегія активного самоствердження у дорослому соціумі; 2 – стратегія пасивного самоствердження у підлітковому оточенні; 3 – стратегія активного самоствердження у соціумі однолітків; 4 – стратегія завоювання лідерських позицій у підлітковій групі; 5 – стратегія заохочення провокування групи підлітків до жорстокої поведінки; 6 – стратегія самоствердження у підлітковому соціумі; 7 – стратегія самовираження у дорослому соціумі; 8 – стратегія привернення до себе уваги оточуючих; 9 – стратегія підняття власного престижу в очах однолітків; 10 – стратегія нав'язування оточуючим власної системи цінностей та життєвих установок, захисту своїх інтересів; 11 – стратегія нав'язування іншим власних бажання та поглядів; 12 – стратегія неприйняття законів життя дорослих; 13 – стратегія набуття тимчасової головної ролі у підлітковій спільноті; 14 – стратегія відстоювання права брати участь у суспільно корисній діяльності; 15 – стратегія вимоги підлітком визнання власних навчально-пізнавальних, культурних, спортивних та творчих досягнень; 16 – стратегія виправдання підлітком стану або

наслідків прокрастинації тощо. Здавалося б, сутність мети спілкування, відображеної у кожному з таких формулювань, є цілком зрозумілою. Але з наукового погляду вони не є повними, оскільки у їх наведених формулюваннях не вказано шлях досягнення самої мети, як того вимагає логіка [Калита, Клименюк, Тараненко, 2024, с. 50–60] визначення стратегії.

Тому, не вдаючись до подальших пояснень, наведемо лише кілька прикладів правильного викладу цього атрибуту можливої комунікативної поведінки підлітка:

- стратегія активного самоствердження у дорослому соціумі шляхом копіювання поведінки його представників;
- стратегія активного самоствердження у соціумі однолітків шляхом привернення уваги до себе;
- стратегія заохочення групи підлітків до жорстокої поведінки шляхом їх провокування;
- стратегія завоювання лідерських позицій у підлітковій групі шляхом пригнічення інших її членів;
- стратегія неприйняття законів життя дорослих шляхом ігнорування та супротиву існуючим у ньому вимогам;
- стратегія набуття тимчасової головної ролі у підлітковій спільноті шляхом обману оточуючих.

Повертаючись знов до мегасистеми чинників породження комунікативної поведінки підлітків (рис. 1), зосередимо увагу на побудові структури суперсистеми 2 – підліткова субкультура. Ми бачимо, що на другому ієрархічному рівні цієї суперсистеми розташовано дві автономні системи: 2.1 – система чинників комунікативної поведінки підлітка та 2.2 – система чинників його мовленевої поведінки. На третьому ієрархічному рівні суперсистеми розташовано відповідні підсистеми різновидів чинників (2.1.1., 2.1.2., 2.1.3 і т. д.) субкультурної поведінки підлітків, що є елементами системи 2.1 – комунікативна поведінка. На тому самому рівні розташовані й підсистеми чинників мовлення (2.2.1., 2.2.2., 2.2.3 і т. д.), які входять до складу системи 2.2 – субкультура мовлення підлітків. Далі на четвертому рівні мають бути морфологічні множини конкретних чинників мовлення підлітків, графічний образ яких на моделі (рис. 1) не наведено через обмеженість її формату.

Тому, як це вже робилося вище, ми відобразимо структуру суперсистеми 2 у вербальній формі та позначимо зміст її нетрадиційних для лінгвістики елементів за джерелами [Калита, 2001; Ковалинська, 2014] так.

2. Підліткова субкультура:

2.1 – поведінка: 2.1.1 – *соціально-політична* (2.1.1.1 – потреба у спілкуванні, 2.1.1.2 – соціальний стрес, 2.1.1.3 – відчуття зайвості і т. д.), 2.1.2 – *ситуативно-комунікативна* (2.1.2.1 – офіційність

спілкування, 2.1.2.2 – неофіційність спілкування, 2.1.2.3 – присутність третіх осіб і т. д.), 2.1.3 – *психічно-генетична* (2.1.3.1 – впевненість, 2.1.3.2 – потреба в увазі, 2.1.3.3 – допитливість і т. д.);

2.2 – мовлення: 2.2.1 – *емоційно-самопочуттєве* (2.2.1.1 – байдужість, 2.2.1.2 – спустошеність, 2.2.1.3 – емоційний стрес і т. д.), 2.2.2 – *фізіологічно-станове* (2.2.2.1 – бадьорість, 2.2.2.2 – підвищена стомлюваність, 2.2.2.3 – фізичний дискомфорт і т. д.), 2.2.3 – *фізично-відчуттєве* (2.2.3.1 – зниження тону, 2.2.3.2 – слабкість, 2.2.3.3 – фізичний біль і т. д.).

Щодо множини чинників породження комунікативної поведінки підлітків, уведених нами у структуру суперсистеми 2 (культури мікросоціуму), то у вербальному викладі вона набуває такого вигляду.

3. Культура мікросоціуму:

3.1 – поведінка: 3.1.1 – *соціальний устрій* (3.1.1.1 – диктаторський, 3.1.1.2 – перехідний, 3.1.1.3 – ліберальний, 3.1.1.4 – демократичний), 3.1.2 – *державно-етнічна ідеологія* (3.1.2.1 – рівність у правах, 3.1.2.2 – переваги літерної нації, 3.1.2.3 – ідеологічний лібералізм і т. д.), 3.1.3 – *соціально-поведінкові норми/вимоги* (3.1.3.1 – етнічно-традиційні, 3.1.3.2 – культурно-обрядові, 3.1.3.3 – сучасно-авангардні і т. д.);

3.2 – мовлення: 3.2.1 – *мовна політика держави*, (3.2.1.1 – одномовність, 3.2.1.2 – двомовність, 3.2.1.3 – багатомовність і т. д.), 3.2.2 – *офіційні мовленнєві вимоги* (3.2.2.1 – високі, 3.2.2.2 – середні, 3.2.2.3 – занижені), 3.2.3 – *мовленнєва мода* (3.2.3.1 – стала, 3.2.3.2 – тимчасова, 3.2.3.3 – змінна).

Аналізуючи склад елементів описуваної нами мегасистеми, неважко переконатися, що на відміну від структури суперсистеми 3 (культура соціуму), яка охоплює лише зовнішні по відношенню до підлітка чинники, у структурах суперсистем 1 і 2 присутні внутрішні психофізіологічні чинники породження його комунікативної поведінки. У суперсистемі 1 (прагматична стратегія) психофізіологічними чинниками породження самої стратегії є потреби, бажання та фантазії підлітка. Своєю чергою, до складу суперсистеми 2 (підліткова субкультура) входять досить потужні чинники актуалізації особливостей мовленевої поведінки підлітка до яких, як це показано вище, слід відносити емоційно-самопочуттєві, фізіологічно-станові та фізично-відчуттєві.

Уявлена таким чином мегасистема функціонує у так званому оточуючому її середовищі, до якого частіше за все відносять умови комунікації, приміщення, шуми, впливи космічних енергій, погодні зміни, час доби тощо. Із цього середовища у психічну сферу підлітка-мовця також надходить інформація. Це можуть бути впливи різної

природи: фізичні вібраційні або теплові, хімічні, звукові, смакові, запахові. Усі вони також прямо чи опосередковано стають чинниками специфічної комунікативної поведінки підлітка.

Інформація з мегасистеми та оточуючого середовища майже одночасно потрапляє (позначено стрілками) у сферу духовного буття підлітка, виділену у центрі моделі колом. Незалежно від природи походження будь-яка інформація трансформується у електромагнітні та електрохімічні сигнали, що надходять до певних нейронів мозку та інших нейронів організму підлітка. Це призводить до збудження та подальшої енергетичної взаємодії низки тих популяцій нейронів, у пам'яті яких зберігається безпосередня або опосередкована генетично успадкована чи соціально набута інформація про реагування на конкретні подразники, що надходять з оточуючого середовища.

Унаслідок такого збудження у сфері духовного буття підлітка виникає когнітивний хаос, синергетичний саморозвиток якого зручно описувати згадуваною вище концептуальною моделлю фронтального перетину піраміди духовного буття людини. За її концепцією духовне буття підлітка здійснює свій умовно послідовний перебіг у екзистенціальній, ментальній, та трансцендентній сферах його психіки. Траєкторії саморозвитку когнітивних процесів мислемовлення та мислєдій у цих сферах описують у графічному вигляді послідовністю часткових атракторів. Таку сукупність часткових атракторів і прийнято називати структурами-атракторами, якими позначають траєкторію (або повний шлях) синергетичного саморозвитку хаосу від першої точки його біфуркації до останньої.

Згідно з моделлю піраміди, когнітивні процеси виникають у певній точці площини прагматики під впливом психофізіологічної енергії потреб, бажань чи фантазій підлітка. Завдяки цьому у ній і зароджується хаос першої точки біфуркації. Далі в результаті бурхливої взаємодії енергетичних потенціалів популяцій різних за своєю природою концептів, що знаходяться у пам'яті підлітка, саме у хаосі цієї точки зароджується енергетичний потенціал так званого нового порядку.

Нагадаємо, що концепт (англ. concept – поняття) – здатна зберігатися в пам'яті смислє-змістовна цілісність будь-якого рівня складності, що відіграє у процесах мислемовлення та мислєдій людини роль одиниці смислу у її реакціях на об'єкти і явища реального світу. Оскільки концептосфера людини охоплює різні за природою породження концепти (концепти-поняття, концепти-дії, концепти-образи, концепти-інстинкти, концепти-почуття, концепти-реакції, концепти логіки мислення, концепти уявлень, смакові концепти, звукові концепти, табу-концепти тощо), то в когні-

тивному хаосі їх взаємодія відбувається виключно на енергетичному рівні. При цьому незалежно від природи породження концепти з низьким енергетичним потенціалом можуть потрапляти у конус тяжіння більш потужних концептів, підвішуючи їх енергію або пригнічуватися ними.

Системна матрична структура концептів високого рівня складності чи абстрактності послідовно формується в екзистенціальній, ментальній і трансцендентній сферах духовного буття особистості у вигляді більш-менш чіткого образу, незалежного від перцептивної природи його виникнення, та постійно оновлюватися внаслідок когнітивно-стохастичного перероблення емоційно-раціональним мисленням індивіда нової перцептивної та логічної інформації, що дає змогу свідомості щоразу по-новому й повніше описувати цей образ понятійно-логічними засобами природної або штучної мов [Калита, Клименюк, 2022, с. 213].

Слід звернути увагу також на те, що за умов комунікації чи спільної діяльності когнітивні процеси духовного буття людини зароджуються в її екзистенції і, висхідно через ментальну та трансцендентну сфери, завершуються під контролем свідомості певними вербальними чи фізичними діями. Під поняттями «екзистенція» та «екзистенціальне» розуміється все, що стосується унікальної неповторності внутрішньолюдського буття, відчуття індивідом своєї причетності до вищого і не може бути виражене мовою понять. Це пов'язано з тим, що екзистенціальне буття людини протікає у царині її несвідомого і ґрунтується на емоційному мисленні, рушійною силою якого є психофізіологічна енергія особистості [Клименюк, 2010, с. 207–209].

Ментальна сфера характеризується взаємодією глибинних рівнів колективної та індивідуальної свідомості, що визначають образ думки й почуттів людини, ґрунтований на несвідомих мисленневих настановах, а також на її навичках емоційної та поведінкової готовності до сприйняття і пізнання навколишнього світу [там само, с. 207]. Важливо також, що ментальне буття людини протікає у царині її передсвідомого і ґрунтується на емоційно-раціональному мисленні.

У трансцендентній сфері відбувається людське мислення про надкатегоріальну повноту буття або його окремі аспекти, що є недоступними безпосередньому пізнанню, пізнаються лише умоглядно, але можуть бути виражені мовою абстрактних понять. Зауважимо, що трансцендентне буття людини, яке протікає у сфері її передсвідомого, ґрунтується на раціональному мисленні, що на відміну від логічного мислення не обтяжене моральними, юридичними, естетичними та етичними табу [там само, с. 207–211]. Як бачимо, екзистенціальна сфера є, за своєю суттю, сферою несвідомого, а мен-

тальність і трансцендентність утворюють сферу передсвідомого. Важливо також не забувати, що свідомість людини результатів когніції не продукує. Вона покликана виконувати контролюючу функцію, що включає дві основні підфункції: табулювання сумнівних результатів когнітивного процесу або забезпечення їх логічного втілення у формах цілком усвідомленого мислемовлення та миследій. Як бачимо, в умовах комунікації чи спільної діяльності процеси духовного буття підлітка мають зароджуватися у його екзистенції і, висхідно через ментальну та трансцендентну сфери, завершуватися під контролем свідомості певними вербальними чи фізичними діями.

Якщо уявити рівнобедрений трикутник (так виглядатиме модель фронтального перетину піраміди духовного буття підлітка), нижня сторона якого символізує прагматичну стратегію, ліва – субкультуру мовленнєвої поведінки підліткового мікросоціуму, а права – реальну культуру комунікації у макросоціуму, то структури-атрактори саморозвитку процесів підлітка являтимуть собою послідовну сукупність ліній (часткових атракторів), що виходитимуть із першої точки біфуркації, проходитимуть послідовно крізь кожну наступну і завершуватимуться на вершині трикутника у точці (С), яка символізує свідомість підлітка. Тоді вертикальна вісь трикутника буде відповідати мовленнєвій нормі, що теоретично існує у макросоціуму. За цих умов практичні припустимі відхилення від реальних норм мовленнєвої поведінки будуть обмежені відповідними точками-табу, розташованими для підліткової субкультури на лівій стороні трикутника, а для реальній культури макросоціуму – на правій.

Багаторічна практична апробація моделювання представниками Київської фонетичної школи наукових картин комунікативного буття людини за допомогою піраміди Клименюка (див. напр. [Калита, Клименюк, 2022; Калита, 2016; Тараненко, 2019]) підтвердила нові можливості більш глибокого інтерпретування результатів міждисциплінарних лінгво-енергетичних розвідок. Так, наприклад, для розглядуваного нами явища трьома характерними інваріантними ознаками будуть слугувати локалізації структур-атракторів відносно вертикальної осі піраміди. Усі випадки переважної локалізації часткових атракторів саморозвитку комунікативної поведінки підлітка у лівій половині трикутника свідчатимуть, що у його мислемовленні та миследіях домінують концепти, притаманні субкультурі підліткового мікросоціуму. У разі розташування більшості часткових атракторів у правій частині трикутника мовленнєва поведінка підлітка вирізнятиметься переважанням у ній елементів реальної культури комунікації макросоціуму, у якому відбувається

становлення його особистості. У разі саморозвитку структури-атрактора, що супроводжується незначними відхиленнями часткових атракторів у лівий та правий боки від вертикальної осі трикутника, мовленнєва поведінка підлітка, незважаючи на присутність у ній елементів субкультури підліткового мікросоціуму, здійснюватиме свій перебіг у рамках ідеалізованої культури комунікації, прийнятої у макросоціумі. Така структура-атрактор зазвичай реалізується підлітком в умовах офіційного спілкування з дорослими.

Автори наведених вище праць підкреслюють, що відтворення наукових картин мовленнєвої поведінки підлітків за описаними вище топографічними ознаками локалізації структур-атракторів її перебігу зручно реалізувати у двох масштабах або варіантах. У малому масштабі достатньо обмежитися розглядом однієї, двох або трьох фраз, що передають певний смисл чи думку. За цих умов дослідник описуватиме процеси мислемовлення та миследій підлітка, що розгортаються в напрямку від будь-якої попередньої точки біфуркації до наступної у межах одного часткового атрактора, тобто від першої точки зародження порядку у когнітивному хаосі до другої подібної точки. У такому разі попередня точка набуватиме смислу вихідної точки умовної структури-атрактора, а наступна – його кінцевої точки. За цих обставин, прийнявши окремі когнітивні акти і фізичні дії за часткові атрактори, ми й отримуємо малий масштаб наукового опису особливостей зародження порядку у хаосі мислемовлення та миследій підлітка у комунікації. Що ж стосується другого вже варіанту розгляду процесів саморозвитку когнітивного хаосу підліткової комунікації у великому масштабі, то його здійснюють за вже описаним вище сценарієм шляхом послідовного моделювання виникнення ближнього порядку у кожній точці біфуркації повної структури-атрактора.

Для забезпечення повноти уявлень про механізми взаємодії, що існує між чинниками та наслідками перебігу когнітивного хаосу породження мислемовлення та миследій підлітка у комунікації, ми маємо звернути увагу на таке. По-перше, нагадаємо, насамперед, що [Калита, Клименюк, Тараненко, 2024, с. 28] кінцевою метою будь-якої людської фізичної взаємодії/мовного спілкування може бути лише спонукання комуніканта до дій або стримування від них, а також підтримка його уявлень про щось або заклик до зміни цих уявлень. По-друге, розуміючи, що перебіг процесів добору мовних і немовних засобів комунікативної поведінки реалізується у психічній сфері підлітка за єдиним уже описаним нами енергетичним механізмом синергетичного саморозвитку когнітивного хаосу, слід пам'ятати таке. Здавалося б, цей механізм добору є простим,

оскільки він базується на енерго-польовій взаємодії потенціалів двох суперечливих концептів однієї чи різної природи, якою завжди управляє третій комплексний концепт-чинник.

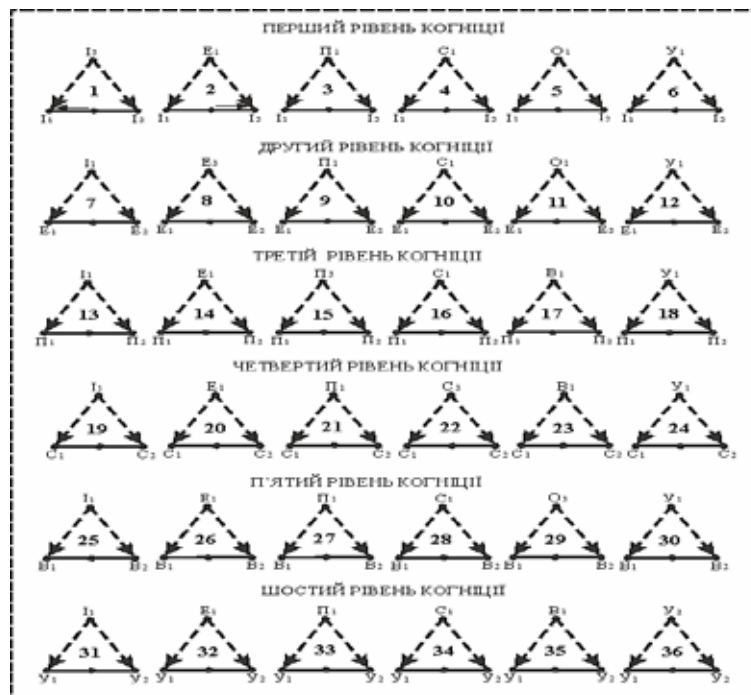
Проте теоретично доведено [там само, с. 140–153], що всі когнітивно-стохастичні акти протікають під енергетичним впливом не одного, а декількох центрів управління зародженням порядку у кожній точці саморозвитку психічних процесів добору мовних і немовних засобів комунікативної поведінки підлітка.

Роль цих центрів відіграють згадані вище комплекси факторів-причин: прагматика, підліткова субкультура, культура мікросоціуму. Авторами підкреслено також, що процеси добору підлітком мовних і немовних засобів комунікативної поведінки завжди є супервентними, тобто такими, у яких комплекси чинників викликають відповідні комплекси наслідків. При цьому показано, що існуючу практично нескінченну множину типових взаємодій чинників із наслідками, які відбуваються умовно-послідовно у кожній точці біфуркації такого добору, доцільно за природою пар конфліктуючих суперечностей класифікувати на шість рівнів. Тоді ми отримуємо (рис. 2) таку картину: на першому рівні зазвичай конфліктують два

протилежні інстинкти, на другому – протилежні емоції, на третьому – почуття, на четвертому – стани організму мовця, на п'ятому – відчуття і на шостому – прагматичні наміри мовця вступають у конфлікт з умовами комунікації (рис. 1).

У морфологічному ряді стратифікованих таким чином типових моделей кожного рівня управляти саморозвитком конфліктуючих пар протилежностей будуть ті самі чинники. Так, на першому рівні (рівень двох конфліктуючих інстинктів) роль управляючого впливу у типовій моделі (1) відіграватиме третій інстинкт (I_3), у моделі (2) – емоції (E_1), у моделі (3) – почуття (Π_1), у моделі (4) – стан організму мовця (C_1), у моделі (5) – відчуття мовця (B_1) і у моделі (6) – розуміння ним умов комунікації (Y_1). Ця закономірність розповсюджується на всі останні морфологічні ряди рівнів когніції.

Зауважимо, що за попередніми підрахунками авторів матриці реальна кількість можливих варіантів виникнення енергії когнітивного поштовху за наведеними у ній моделями сягає десятки мільярдів. Але ця матриця відтворює типові моделі лише першої стадії самозародження когнітивного хаосу, у результаті якої формуються найбільш енергетично потужні вихідні концепти,

Умовні позначки: інстинкти – I, емоції – E, почуття – Π, стан організму мовця – C, відчуття – B, умови комунікації – Y

Рис. 2. Системно-кібернетична матриця типових моделей інваріантів супервентних взаємодій комплексів чинників у явищах, процесах та актах когніції (відтворено за [Калита, Клименюк, Тараненко, 2024, с. 143])

подальша взаємодія енергетичних потенціалів яких і призводить до виникнення хаосу у другій точці біфуркації. Таким чином, унаслідок супервентних взаємодій комплексів чинників у межах кожної конкретної моделі (1–36) формується інформаційно-енергетичний концепт-наслідок із певним притаманним йому енергетичним потенціалом. Далі у наступних точках біфуркації ці концепти-наслідки, лишаючись, по суті, комплексними чинниками комунікативної поведінки підлітка, продовжуючи свою стохастично-енергетичну взаємодію, породжують нові комплекси чинників, різних за природою походження.

Елементи функціонуючої таким чином мегасистеми чинників у кожній наступній точці біфуркаційного хаосу взаємодіють із відповідними елементами не менш складної мегасистеми мовних та немовних засобів комунікації, концептуально-енергетичний потенціал актуалізації яких збуджується у довгостроковій пам'яті підлітка. Цілком зрозуміло, що мегасистему мовних та немовних засобів комунікації на другому її ієрархічному рівні логічно диференціювати на дві відповідні суперсистеми: суперсистему мовних засобів та суперсистему немовних засобів.

Суперсистема мовних засобів комунікації є достатньо сформованою, тому нагадаємо лише, що у вербальному викладі її фрагмент набуває такого вигляду.

Мовні засоби комунікації:

1.1 – стилістичні: 1.1.1 – алітерація, 1.1.2 – метафора, 1.1.3 – гіпербола, 1.1.4 – анафора, 1.1.5 – порівняння, 1.1.6 – евфемізм, 1.1.7 – іронія, 1.1.8 – парадокс, 1.1.9 – алегорія, 1.1.10 – персоніфікація, 1.1.11 – символ, 1.1.12 – хізм, 1.1.13 – оксиморон, 1.1.14 – літота тощо.

1.2 – синтаксичні: 1.2.1 – *фігури повтору*: 1.2.1.1 – *звукові* (1.2.1.1.1 – алітерація, 1.2.1.1 – асонанс, 1.2.1.1 – рима); 1.2.1.2 – *словесні* (1.2.1.2.1 – простий прямий повтор, 1.2.1.2.2 – полісиндетон, 1.2.1.2.3 – плеоназм, 1.2.1.2.4 – тавтологія); 1.2.1.3 – *фразові* (1.2.1.3.1 – синтаксичний паралелізм, 1.2.1.3.2 – композиційні повтори, 1.2.1.3.3 – анафора, 1.2.1.3.4 – епіфора, 1.2.1.3.5 – анепіфора, 1.2.1.3.6 – епанефора); 1.2.2 – *фігури зіставлення* (1.2.2.1 – ампліфікація, 1.2.2.2 – градація, 1.2.2.3 – параномазія); 1.2.3 – *фігури протиставлення* (1.2.3.1 – антитеза, 1.2.3.2 – оксюморон); 1.2.4 – *риторичні фігури* (1.2.4.1 – звертання, 1.2.4.2 – запитання, 1.2.4.3 – заперечення, 1.2.4.4 – оклику).

1.3 – лексичні: 1.3.1 – антоніми, 1.3.2 – контекстні антоніми, 1.3.3 – синоніми, 1.3.4 – контекстні синоніми, 1.3.5 – фразеологізми, 1.3.6 – розмовні слова, 1.3.7 – просторічні слова, 1.3.8 – неологізми, 1.3.9 – терміни, 1.3.10 – застарілі слова, 1.3.11 – сленг тощо.

У зіставленні з мовними засобами суперсистема немовних засобів комунікативної поведінки є дещо складнішою. Вона охоплює дві незалежні автономні, але фізіологічно споріднені системи: суперсистему фонетичних засобів [Калита, 2001, с. 97], мовлення та систему інших засобів невербального спілкування [Ковалінська, 2014; Наварро, 2022]. Саме ці засоби здатні слугувати важливими індикаторами психічного стану комуніканта.

Відомо [Ковалінська, 2014, с. 18], що невербальна поведінка і взаємодія людей становлять предмет наукового пізнання окремої науки – невербальної семіотики, до складу якої відносять: *паралінгвістику* (науку про звукові коди невербальної комунікації), *кінесіку* (науку про жести і жестові рухи, про жестові процеси і жестові системи), *окулесіку* (науку про мову очей і візуальну поведінку людей під час спілкування), *аускультацию* (науку про слухове сприйняття звуків і аудіальну поведінку людей у процесі комунікації), *гаптику*, або *такесіку* (науку про мову торкань і тактильної комунікації), *гастіку* (науку про знакові в комунікативних функціях їжі та напоїв, про прийом їжі, про культурні та комунікативні функції напоїв і частувань), *ольфакцію* (науку про мову запахів, значення, переданих за допомогою запахів, і роль запахів у комунікації), *проксемику* (науку про простір комунікації, його структуру та функції), *хронеміку* (науку про час комунікації, про його структурні, семіотичні і культурні функції), *системологію* (науку про системи об'єктів, якими люди оточують свій світ, про функції та значення, які ці об'єкти виражають у процесі комунікації).

Наукова практика свідчить, що у сучасних міждисциплінарних розвідках проблем комунікативної поведінки підлітків дослідники найчастіше схилиються до сумісного розгляду фонетичних (паралінгвістичних), екстралінгвістичних (пов'язаних безпосередньо з промовою акустичних невербальних засобів комунікації), тактильно-кінестетичних (пов'язаних із торканням та фізичним впливом із боку мовця), кінетичних (пов'язаних із рухами мовця) та ольфакторних (пов'язаних із навколишніми запахами) засобів комунікації.

За цих умов у вербальній формі шуканий нами фрагмент суперсистеми немовних засобів комунікативної поведінки підлітка має виглядати так.

1. Немовні засоби комунікації:

1.1 – фонетичні (паралінгвістичні):

1.1.1 – мелодика мовлення: 1.1.1.1 – *висотно-тональний рівень* (1.1.1.1.1 – екстрависокий, 1.1.1.1.2 – високий, 1.1.1.1.3 – середньопідвишений, 1.1.1.1.4 – середньознижений, 1.1.1.1.5 – низький, 1.1.1.1.6 – екстранизкий); 1.1.1.2 – *diana-зон* (1.1.1.2.1 – широкий, 1.1.1.2.2 – розширений,

1.1.1.2.3 – середній, 1.1.1.2.4 – звужений, 1.1.1.2.5 – вузький); 1.1.1.3 – *інтервал* (1.1.1.3.1 – *позитивний*: 1.1.1.3.1.1 – широкий, 1.1.1.3.1.2 – розширений, 1.1.1.3.1.3 – середній, 1.1.1.3.1.4 – звужений, 1.1.1.3.1.5 – вузький; 1.1.1.3.2 – *негативний*:

1.1.1.3.2.1 – широкий, 1.1.1.3.2.2 – розширений, 1.1.1.3.2.3 – середній, 1.1.1.3.2.4 – звужений, 1.1.1.3.2.5 – вузький, 1.1.1.3.2.6 – нульовий); 1.1.1.4 – *швидкість* (1.1.1.4.1 – максимальна, 1.1.1.4.2 – велика, 1.1.1.4.3 – помірна, 1.1.1.4.4 – мала, 1.1.1.4.5 – мінімальна);

1.1.2 – фразовий наголос: 1.1.2.1 – *ядерний*, на якому реалізується зміна напрямку руху тону (1.1.2.1.1 – низхідний, 1.1.2.1.2 – висхідний, 1.1.2.1.3 – низхідно-висхідний, 1.1.2.1.4 – висхідно-низхідний, 1.1.2.1.5 – висхідно-невхідно-висхідний, 1.1.2.1.6 – рівний); 1.1.2.2 – *неядерний* (1.1.2.2.1 – повний, 1.1.2.2.2 – частковий, 1.1.2.2.3 – слабкий);

1.1.3 – ритм: (1.1.3.1 – простий, 1.1.3.2 – складний, 1.1.3.3 – змішаний);

1.1.4 – гучність: (1.1.4.1 – висока, 1.1.4.2 – підвищена, 1.1.4.3 – помірна, 1.1.4.4 – знижена, 1.1.4.5 – низька);

1.1.5 – темп і паузація: **1.1.5.1 – темп** (1.1.5.1.1 – швидкий, 1.1.5.1.2 – прискорений, 1.1.5.1.3 – помірний, 1.1.5.1.4 – сповільнений, 1.1.5.1.5 – повільний); **1.1.5.2 – паузи:** 1.1.5.2.1 – *з перервою звучання* (незаповнені): 1.1.5.2.1.1 – короткі, 1.1.5.2.1.2 – довгі, 1.1.5.2.1.3 – дуже довгі; 1.1.5.2.2 – *без перерви звучання* (сприймані): 1.1.5.2.2.1 – заповнені: 1.1.5.2.2.1.1 усередині синтагми (внутрішньосинтагменні), 1.1.5.2.2.1.2 – на стику синтагми та ін.;

1.1.6 – тембр: 1.1.6.1 – *універсальний* (базується на універсальності психічних станів мовців), 1.1.6.2 – національний, 1.1.6.3 – індивідуальний, 1.1.6.4 – набутий, 1.1.6.5 – лінгвістичний і таке інше.

1.2 – екстралінгвістичні:

1.2.1 – кінетичні: 1.2.1.1 – *погляд* (1.2.1.1.1 – розслаблення м'язів очей, 1.2.1.1.2 – розширення/звуження зірниць, 1.2.1.1.3 – звуження очниць, 1.2.1.1.4 – часте моргання, 1.2.1.1.5 – пошук/уникання зорового контакту, 1.2.1.1.6 – витріщання та пильний погляд, 1.2.1.1.7 – заплющення очей, 1.2.1.1.8 – прикривання очей, 1.2.1.1.9 – бігання очей, 1.2.1.1.10 – пускання очей під лоба, 1.2.1.1.11 – відсутній погляд, 1.2.1.1.12 – погляд скося, 1.2.1.1.13 – очі опущені донизу, 1.2.1.1.14 – сумні очі, 1.2.1.1.15 – погляд у стелю чи в небо, 1.2.1.1.16 – погляд убік, 1.2.1.1.17 – тривалий погляд, 1.2.1.1.18 – примружування, 1.2.1.1.19 – агресивний погляд тощо); 1.2.1.2 – *рухи* (1.2.1.2.1 – дотик до волосся, 1.2.1.2.2 – кивання, 1.2.1.2.3 – почісування/прогладжування голови, 1.2.1.2.4 – хапання за голову, 1.2.1.2.5 – напружене чоло, 1.2.1.2.6 – пульса-

ція в скронях, 1.2.1.2.7 – крутіння пальцем біля скроні, 1.2.1.2.8 – почервоніння вуха, 1.2.1.2.9 – нахилання вуха, 1.2.1.2.10 – зморщування носа, 1.2.1.2.11 – прикривання носа обома руками, 1.2.1.2.12 – почісування носа, 1.2.1.2.13 – задирання носа, 1.2.1.2.14 – роздування ніздрів, 1.2.1.2.15 – стверджувальний вдих, 1.2.1.2.16 – шумний короткий видих, 1.2.1.2.17 – опускання нижньої губи, 1.2.1.2.18 – висування язика, 1.2.1.2.19 – облизування зубів, 1.2.1.2.20 – клацання зубами, 1.2.1.2.21 – сміх, 1.2.1.2.22 – цокання язиком, 1.2.1.2.23 – облизування губ, 1.2.1.2.24 – тремтіння губ, 1.2.1.2.25 – усмішка, 1.2.1.2.26 – надуті щоки, 1.2.1.2.27 – потирання щоки, 1.2.1.2.28 – відвисання щелепи, 1.2.1.2.29 – опущене підборіддя, 1.2.1.2.30 – дотик до шиї, 1.2.1.2.31 – підведення пліч, 1.2.1.2.32 – схрещування рук, 1.2.1.2.33 – розставлення ліктів, 1.2.1.2.34 – долоні донизу, 1.2.1.2.35 – підведений великий палець, 1.2.1.2.36 – тикання пальцем, 1.2.1.2.37 – постукування палацами, 1.2.1.2.38 – відхилення/нахилання тіла тощо);

1.2.2 – тактильно-кінестетичні: 1.2.2.1 – обійми за плечі, 1.2.2.2 – потиск руки, 1.2.2.3 – ляскання по плечу, 1.2.2.4 – тримання під руку, 1.2.2.5 – частота дотиків, 1.2.2.6 – манера дотику, 1.2.2.7 – потискання тощо;

1.2.3 – ольфакторні: 1.2.3.1 – приємні запахи навколишнього середовища, 1.2.3.2 – неприємні запахи людини або навколишнього середовища, 1.2.3.4 – природні запахи людини, 1.2.3.5 – штучні запахи від людини.

Висновки і перспективи подальших розробок. Підкреслимо, що синергетична взаємодія вербальних і невербальних засобів спілкування та комунікативної поведінки мовця у цілому характеризується тим, що перші транслюють словесні повідомлення, які мають бути логічно декодовані свідомістю слухача, а другі на відміну від них передають відношення до співрозмовника, слугують для налагодження контакту з ним, направляють розуміння сказаного, виражають емоції, віддзеркалюють розуміння мовцем ситуацій тощо. Саме завдяки цьому у межах спільної культури уважний слухач й набуває можливості випереджувачого розуміння справжніх намірів мовця, які той інколи намагається приховати.

Сподіваємося, що викладена нами лінгво-енергетична картина, з одного боку, послугує своєчасним кроком до природньо неминучого введення сучасних досліджень особливостей взаємозв'язку між чинниками і наслідками перебігу когнітивного хаосу синергетичного породження мислемовлення та миследій підлітка у комунікації на рівень відповідних мегаекспериментів та, з іншого боку, сприятиме поглибленню загальних міждисциплінарних уявлень про специфіку енергетичних феноменів комунікації у філосо-

фів, психологів, соціологів, лінгвістів, фізиків, біологів, педагогів та представників інших гуманітарних наук.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурка Н.А. Система чинників та механізми породження сугестивної мовної поведінки підлітка. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2020. № 46. Т. 1. С. 59–62.
2. Бурка Н.А. Систематизація універсальних ознак сугестивного мовлення підлітків. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія»*. 2022. Т. 25. № 2. С. 9–17.
3. Бурка Н. Методологія лінгво-енергетичних досліджень актуалізації лінгвальних та позалінгвальних засобів комунікативної поведінки підлітками. *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Філологія»*. 2023. Вип. 54. С. 9–19.
4. Калита А.А. Енергетика мовлення : монографія. Київ : Кафедра, 2016. 292 с.
5. Калита А.А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлювання : монографія. Київ : Вид. центр КДЛУ, 2001. 351 с.
6. Калита А.А., Бурка Н.А. Енергетичний вплив комунікативних чинників на засоби мовленнєвої поведінки підлітка. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. № 21. Т. 1. С. 168–176.
7. Калита А.А., Клименюк О.В. Методологічні основи когнітивних лінгво-енергетичних досліджень : монографія. Київ : МПП «ЛІНО», 2022. 644 с.
8. Калита А.А., Клименюк О.В., Тараненко Л.І. Маніпуляція в мовленнєвій комунікації : монографія. Київ : Тропеа, 2024. 184 с.
9. Клименюк А.В. Знание, познание, когнция : монографія. Тернополь : Підручники і посібники, 2010. 304 с.
10. Ковалінська І.В. Невербальна комунікація. Київ : Освіта, 2014. 289 с.
11. Наварро Дж. Словник мови тіла. Секрети невербальної комунікації / пер. з англ. А. Легконця. Віват, 2022. 192 с.
12. Тараненко Л.І. Піраміда Клименюка – універсальний методологічний інструментарій когнітивістики. *Актуальні питання іноземної філології*. 2019. № 11. С. 123–131.

REFERENCES

1. Burka, N.A. (2020). Systema chynnykiv ta mekhanizmy porodzhennia suhestyvnoi movnoi povedinky pidlitka [The system of factors and mechanisms of generating suggestive speech behaviour

in adolescents]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, vol. 1, pp. 59–62.

2. Burka, N.A. (2022). Systematyzatsiia universalnykh oznak suhestyvnoho movlennia pidlitkiv [Systematisation of universal features of adolescents' suggestive speech]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu*, Vol. 25, pp. 9–17.
3. Burka, N. (2023). Metodolohiia linhvo-enerhetychnykh doslidzhen aktualizatsii linhvalnykh ta pozalinhvalnykh zasobiv komunikativnoi povedinky pidlitkamy [The methodology of linguistic and energy studies of actualisation of lingual and extra-lingual means of adolescents' communicative behaviour]. *Problemy humanitarnykh nauk: Collection of scientific papers of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University. Series «Philology»*, vol 54, pp. 9–19.
4. Kalyta, A.A. (2001). *Fonetychni zasoby aktualizatsii smyslu anhlijs'koho emotsijnoho vyslovliuvannia* [Phonetic means of actualizing the meaning of English emotional utterance]. Kyiv: KSLU Publishing Center.
5. Kalyta, A.A. (2016). *Jenergetika rechi* [The energy of speech]: [monografija]. Kiev: Kafedra. 292 s.
6. Kalyta, A.A., Burka, N.A. (2022). Enerhetychnyi vplyv komunikativnykh chynnykiv na zasoby movlennievoi povedinky pidlitka [Energetic influence of communicative factors on the means of adolescents' speech behaviour]. *Zakarpatski filolohichni studii*, Vol. 1, pp. 168–176.
7. Kalyta, A.A., Klimenjuk, A.V. (2022). *Metodolohichni osnovy kohnityvnykh lynhvo-enerhetychnykh doslidzhen* [Methodological foundations of cognitive linguistic-energetic research] : [monografija]. Kiev: MPP «LINO». 664 s.
8. Kalyta, A.A., Klymeniuk, O.V., & Taranenko, L.I. (2024). *Manipuliatsiia v movlennievij komunikatsii* [Manipulation in speech communication] : monohrafiia. Kyiv: Tropea.
9. Klymenyuk, A.V. (2010) *Znaniye, poznaniye, cognitsiya* [Knowledge, learning, cognition]. Ternopil : Pidruchnyky i posibnyky. 304 p.
10. Kovalynska, I.V. (2014). *Neverbalna komunikatsiia*. [Non-verbal communication]. Kyiv: Osvita.
11. Navarro, Dzh. (2022). *Slovnyk movy tila. Sekrety neverbalnoi komunikatsii* [Dictionary of body language. Secrets of non-verbal communication]. Vivat.
12. Taranenko, L.I. (2019). *Piramida Klymeniuka – universalnyi metodolohichniy instrumentarii kohnityvistyky* [Klymenyuk's pyramid is a universal methodological tool for cognitive science]. *Aktualni pyttannia inozemnoi filolohii: naukovyi zhurnal*, № 11, pp. 123–131.